

Sadržaj

Predgovor	11
1. Uvod	15
1.1. Tri tematska kruga	15
1.2. Ukrštanje vodećih pitanja	18
1.3. Ideja negativne hermeneutike samstva	19

I

Prostor razumijevanja

2. Pojam smisla	25
2.1. <i>Sensus, sensorium</i> : smisao kao organ razabiranja	26
2.2. Semantički i hermeneutički smisao: smisao kao predmet razumijevanja	28
2.3. Normativni i teleološki smisao: smisao kao smjer, vrijednost i svrha	29
2.4. Hermeneutički i normativni smisao: razlika, uklapanje i preplitanje	33
3. Razlika razumijevanja	38
3.1. Smisaoni i nesmislaoni svjetoodnos	38
a. Dva stava prema svijetu.	38
b. Odlika razumijevanja	41
c. Između razumijevanja i nerazumijevanja.	45
d. Motivi razumijevanja	48
3.2. Metafizičke premise.	51

a.	Razumljivost svijeta	51
b.	Ćutanje svijeta	55
c.	Nezahodljivost i izmicanje smisla	57
d.	Smisao kao diferentni fenomen	59
e.	Hermeneutika i naturalizam	62
4.	Mjesto smisla	64
4.1.	Relacija ka subjektu kod smisla	64
4.2.	Središnjost jezika	68
a.	Logos kao izvorište smisla	68
b.	S ove strane, s one strane i izvan jezika	69
c.	Univerzalnost jezika i polje hermeneutike	71
4.3.	S ove strane smisla?	73
5.	Svijet življenja	77
5.1.	Od nauke ka svijetu života. Ponovno zadobijanje dimenzije smisla (Huserl)	77
a.	Hermeneutički okret fenomenologije	77
b.	Gubitak smisla u nauci	79
c.	Svijet života kao osnov smisla	83
d.	Povijest kao dimenzija oblikovanja i taloženja smisla	89
5.2.	Život i egzistencijalno razumijevanje	92
a.	Proces života i geneza smisla (Diltaj)	92
b.	Egzistencija, razumijevanje i samoosvjedočavanje (Hajdeger)	101
c.	Izvorni i izvedeni smisao – ambivalentnost izvora.	114
6.	Smisao tijela: ovaploćeni smisao.	118
6.1.	Od subjekta ka ploti	118
a.	Tijelo kao subjekt smisla	118
b.	Fenomenologija ploti kod Huserla.	120
6.2.	Plot kao organ smisla: ponašanje i opažanje (Merlo-Ponti).	124
a.	Fenomenologija kao nauka o smislu	124
b.	Ponašanje.	128
c.	Opažanje i razumijevanje.	132
6.3.	Smisao svijeta – <i>la chair du monde</i>	138
6.4.	Između ploti i logosa – prerefleksivni smisao i fungirajuća intencionalnost	143
6.5.	Od životinje do čovjeka (ekskurs)	150

a.	Antropološka diferencija i razumijevanje.	150
b.	Rođenje jezika	153
7.	Jezik i smisao	156
7.1.	Prag jezika	156
a.	Od izraza ka simbolu	156
b.	Dokučivanje svijeta	162
c.	Razumijevanje i osvjedočavanje	167
7.2.	Mjesta jezika	172
a.	Izraz.	173
b.	Razgovor	177
c.	Tekst	183
α.	Usmenost i pismenost	183
β.	Tekst kao obrazac?	187
7.3.	Univerzalnost i granice jezika	189
a.	Univerzalnost hermeneutike – moć i nemoć jezika	189
b.	Granice i samonadilaženje jezika	192
α.	Izrecivo i neizrecivo	192
β.	Samonadilaženje jezika	195
c.	Jedinstvo i mnoštvo jezika	199
α.	U znaku jezičke rasutosti	199
β.	Prevođenje i sporazumijevanje	201
d.	Jezik kao žudnja i obećanje.	208
8.	Vanjezički smisao	215
8.1.	Likovnost.	218
a.	Jezik i slika	218
b.	Vidljivost i razumljivost.	222
c.	Tjelesnost, materijalnost, kreativnost	226
d.	Izvornost i responzivnost.	230
e.	Moć i granica likovnosti	231
8.2.	Muzika	233
a.	Smisao bez značenja.	233
b.	Muzička reprodukcija i istina djela: obrazovanje forme i razumijevanje sklopa.	236
c.	Strukturno i hermeneutičko razumijevanje	242
d.	Tjelesni izraz i poimanje	250
8.3.	Ples	254
8.4.	Udaljenost od jezika i sklonost njemu.	259

a.	Analogija i granica	259
b.	Jezičko prožimanje – jezik kao sredina i horizont . . .	262
9.	Kulturalni svijet	265
9.1.	Kultura kao objektivni smisao – izraz i refleksija	265
9.2.	Kultura i jezik	269
a.	Jezik, vizuelnost i prezencija	270
b.	Kulturna tehnika i smisao	272
c.	Prvenstvo jezika?	274
9.3.	Obilaznica razumijevanja: medijalnost, spoljašnjost i inost	276
a.	Mediji između zasnivanja i posredovanja smisla.	276
b.	Materijalnost, objektivnost i inost smisla	280

II

Granice razumijevanja

10.	Smisao i njegova inost	287
10.1.	Dijalektika smisla i nesmisla	287
a.	Iskustvo nerazumijevanja.	288
b.	Dvostrukost dešavanja istine.	290
c.	Logos između bića i nebića.	293
10.2.	Razumijevanje između sporazuma i nerazumijevanja.	296
a.	Izvornost sporazuma	296
b.	Nezahodljivost nerazumijevanja.	300
10.3.	Oblici drugosti.	306
11.	Tuđost smislu – smisaoni i nesmisaoni svjetoodnos	311
11.1.	Dvojnost svjetova i metoda.	311
11.2.	Odnos nesmisla i smisla	313
a.	Pomanjkanje smisla	313
b.	Porijeklo iz nesmisla: struktura, mjesto i materijalnost	315
c.	Predstupanaj smisla: priroda, podsemantički smisao, fungirajući smisao	319
d.	Gibanje i prelaz između nesmisla i smisla	322
11.3.	Hermeneutika i naturalizam	325

12. Nerazumljivō: prekriveni i okrnjeni smisao	332
12.1. Nedostupni smisao: dalekō, prekrivenō i tuđē	333
12.2. Pogrešni smisao: krnjenje smisla i samoneprozirnost	338
13. Protivsmisao i negativnost	344
13.1. Izbjegavanje i razaranje smisla	344
13.2. Iskustva negativnosti	346
a. Konačnost, necjelovitost, nemoć i smrtnost	348
b. Konfliktnost i krivica	353
c. Negativnost svijeta	356
d. Zlo	358
e. Patnja	363
13.3. Razračunavanje s negativnim	367
a. Nerazumijevanje i otpor	367
b. Integrisanje negativnōg – priznanje i izmirenje	371
c. Smisleni odnos prema besmislenōm	374
13.4. Hermeneutika i negativnost	377
a. Dinamika smisla i nesmisla	377
b. Negativistička hermeneutika	380

III

Razumijevanje čovjeka

14. Pitanje o čovjeku	391
14.1. Od razumijevanja do samorazumijevanja	391
14.2. Od antropologije do osvjedočavanja o sebi.	394
a. Dvojakost antropologije – između metafizike i empirije	394
b. Šta-pitanje i Ko-pitanje	399
14.3. Kantova vodeća pitanja u filosofiji.	401
15. Hermeneutika samstva	406
15.1. Individualnost i refleksivnost	407
15.2. Teorijski i praktički samoodnos	411
a. Samostaranje, samospoznaja i samoosvjedočavanje.	411
b. Razumijevanje, konstrukcija i izraz	417
c. Samospoznavanje i samopostajanje	423
15.3. Samoodnos i inost.	427

a.	Samoodnos i svjetoodnos.	427
b.	Odnos prema temelju	429
c.	Hermeneutička obilaznica	431
16.	Negativna antropologija i hermeneutika.	435
Bibliografija	443
Glosar	461
Imenski registar	465
O autoru	473

Predgovor

Čovjek između stvarnosti i smisla

Emil Angern pripada redu najistaknutijih savremenih mislilaca fenomenološko-hermeneutičkog usmjerenja, za čije su intelektualno oblikovanje i samostalno otiskivanje u filozofske vode bila najznačajnija imena Huserla, Hajdegera i Gadamera, dakle upravo onih mislilaca na čijim se vodećim temama, odnosno njihovim dodirnim tačkama, oblikovalo prepoznatljivo ukrštanje fenomenologije i hermeneutike. Angern, međutim, nije tek pripadnik jedne „škole”, ne samo stoga što je davno pokazao sposobnost kritičkog odstupanja od određenih shvatanja i onih mislilaca koji su odigrali najznačajniju ulogu pri njegovom uvođenju u filozofiju, već i zato što se na svojem višedecenijskom misaonom putu bavio pitanjima koja su nadilazila tematski horizont bilo kojeg „pravca”, to jest „školske filozofije” uopšte. Prodornim studijama o istoriji filozofije i kulture, te o nizu aktuelnih savremenih filozofskih pitanja, a naročito svojim bavljenjem antikom – mitom, tragedijom, presokratovcima i najvećim metafizičarima – Angern se davno isprofilisao u mislioca kojeg, pored određene filozofskotradicijske afilijacije, prepoznatljivim čine brojne samosvojne, autorske monografije i studije.

Ipak, vrhunac, ali i plod cjelokupnog dosadašnjeg Angernovog opusa predstavlja knjiga koja je pred nama, u kojoj su uspješno povezani konceptualna originalnost, poznavanje povijesti filozofije – naročito njenih savremenih tokova – te pouzdana analitička akribija. Osvježavajuća novina koju donosi knjiga *Smisao i nesmisao* leži u hipotezi koju autor na više mjesta temeljito razrađuje, iako je mož-

da nedovoljno glasno ističe, da se pojam smisla može uzeti za ključni pojam, odnosno kao jedan od mogućih ključeva u filosofiranju. Angern pritom nema u vidu nekakvo zasnivanje originalnog pravca „filosofije smisla”, već pitanje o smislu predstavlja osnov paradigme pomoću koje se, s jedne strane, mogu povezati pitanje o čovjeku i pitanje o stvarnosti, kao što se, na drugoj strani, različite orijentacije u filosofiji XX stoljeća mogu posmatrati iz vizure ovog konkretnog pitanja. Iako ne želi da daje sopstveni prilog filosofskoj antropologiji, Angern čovjeka faktički tumači kao bivajuće smisla (Sinneswesen), dakle kao onoga ko sebe i svoj svijet razumijeva, i ko isto tako djeluje i stvara unutar horizonta smislenosti. Na drugoj strani, iako smisla zapravo ne bi bilo bez čovjeka, nije on taj što ga isključivo stvara i njime raspolaže, već ga, u izvjesnom pogledu, takođe pronalazi u stvarnosti. Ona za njega postaje inteligibilna kao impregnirana smislom, koji se često pojavljuje tako *kao da* već prebiva u njoj, prije čovjekovog posezanja za njim. Utoliko se pojam smisla može posmatrati ako već ne kao ključ za rješenje novovjekovnog problema jaza između bića i mišljenja, a ono makar kao konceptualni okvir unutar kojeg ovaj problem može poprimiti kudikamo blaže forme.

Vrijednost Angernove knjige je i u tome što se preokretanjem perspektive – tako što se prepoznatljive teze vodećih pravaca savremene filosofije počinju posmatrati iz ugla problema smisla – dobija slika o većem stepenu konvergentnosti među njima. Naime, autor, u maniru vrsnog hermeneutičara, pokazuje mogućnosti čitanja nekih ideja iz savremene filosofije mimo njihove izvorne intencije, a u smjeru smisaone konceptualizacije, pri čemu se, tamo gdje je to neophodno, kao kod onih pravaca koji na Ničeovom tragu dovode u pitanje sâm smisao, ubjedljivo pobijaju ubjedenja samodogmatizovane radikalne skepse. Kada je riječ o konkretnim problemskim razmatranjima, Angern, prema potrebi, vješto koristi uvide drugih filozofa, počevši od Platona i Aristotela (što je značajno utoliko što danas nema previše filozofa sposobnih da originalnim čitanjem pronađu trajnu vrijednost u antičkoj filosofiji), preko Hegela pa do savremenih mislilaca, prije svih Merlo-Pontija, Rikera i Hajdegera. Treba istaći da je ideju o značaju smisla Angern preuzeo od Merlo-

Pontija, ali je prilika koja je otvorena ovim konceptualnim probom istorijskofilosofski iskorišćena tek s knjigom koja je pred nama.

Ona je dragocjena i zato što na ubjedljiv način izlaže ne samo genealogiju nego i fenomenologiju smisla. *Pojam* smisla je najprije dvostran, utoliko što ima svoju hermeneutičku i normativnu stranu, pri čemu se one dijelom prepliću, a dijelom razilaze. Nadalje, problem smisla sobom donosi immanentnu napetost utoliko što njega ima zahvaljujući čovjekovom poznavanju njega, ali tako da on, kao smislopoznajuće bivajuće, nipošto ne može suvereno raspolagati smislonošću. Angern utoliko, možda i neosviješćeno, ali zato, čini se, ipak ne i slučajno, „ponavlja” osnovni motiv Hajdegerove teze o odnosu bića i opstanka (*Dasein*). Švajcarski mislilac kvadraturu kruga smisla pokušava da riješi minucioznim dijalektičkim izvođenjima u kojima se ocrtava čovjekovim svjetoodnosom i samoodnosom posredovano međudejstvo smisla i nesmisla, odnosno smisla i onoga što mu je tuđe. Pritom ta tuđost nije nešto što se može ustanoviti kao nekakav ontički faktum – upravo zahvaljujući nezaobilaznosti čovjekove uloge u „procesu smisla”.

No pored ovih načelnih izvođenja, Angern na djelu pokazuje sveprisutnost *fenomena* smisla u ljudskom svijetu, i to kada je riječ o sferi jezika, tjelesnosti, čulnog opažanja, ponašanja, nesvjesnog, likovnosti, muzike, nauke, što poentira tezom da smisao može biti i jezički i nejezički. Smisao se pokazuje kao jedan moguć – za nas ljude čak prvorazredni – pojam inteligibilizovanja okolnog svijeta u čijoj žiži, bez sumnje, stoji čovjek, ali nipošto tako što bi se ma i za trenutak, makar i slučajno, zapalo u nekakav antropocentrizam. I u ovom pogledu, opet, čini se, bez izričite refleksije o tome – što prije čini vrlinu nego propust – Angern stoji na tragu samosvojnog ispunjavanja Hajdegerovog filozofskog programa, prevashodno iz njegove rane faze. Posebno je, na koncu, zanimljivo i osvježavajuće razvijanje Rikerove ideje *hermeneutike samstva* u smjeru konceptualizacije univerzalnosti smisla, čime autor u glavnim crtama nabacuje ideju za jednu filozofiju čovjeka, potvrđujući time svoju privrženost Kantovom diktumu da je to glavno pitanje filozofije.

Časlav D. Koprivica